

Teritoriul orașului București în perioada precapitalistă

La începutul secolului al XIII-lea orașul București a cunoscut o viață prosperă. După exemplul domnului Constantin Brîncoveanu care, în lunga sa domnie pentru acel timp, a ridicat numeroase edificii religioase, a lărgit și înfrumusețat curțile domnești, s-au clădit de către Doamna Marica, Ceaușul David Corbea, Mihai Spătarul Cantacuzino, Șerban Vornicul Cantacuzino, Mitropolitul Antim Ivireanul, biserici și palate care au înfrumusețat orașul. Călătorul englez Chishull, la 1702, admira palatul domnesc cu casele și grădinile care îl înconjurau.

G. I. Ionescu-Gion a încercat o delimitare a perimetrului pe care l-ar fi avut orașul la începutul secolului al XVIII-lea¹. O încercare de identificare a acestui perimetru cu teritoriul de astăzi al Capitalei, ne înfățișează o întindere mai mare a orașului de la nord la sud și o populare intensă a malului stîng al Dimboviței.

În iulie 1752 Grigore Ghica a înzestrat așezămintele sale de la Pantelimon cu privilegiul și moșii pentru a le îndestula funcționarea. Hrisovul argumenta cu date sigure dezvoltarea continuă a teritoriului orașului înspre răsărit. Limitele locuirii erau cuprinse de perimetrul indicat: din hotarul Mănăstirii Radu Vodă de la ulița Tabacilor, spre biserica Lucaciului, spre Podul Vergului, drept în Podul cel mare al Tîrgului din Afară, dinaintea bisericii Ceauș-Precup, tot pe pod înainte pe lîngă capul podului, și de acolo în curmeziș, spre miazăzi, pe lîngă un lac, ce este înaintea bisericii Pantelimon drept la Oborul Tîrgului din Afară, și de acolo în drumul ce vine de la Mărcuța și drept pe drum asupra răsăritului, pînă la hotarul moșiei Mărcuța, apoi spre miazăzi, pe Drumul Sării, pînă în drumul cel mare, unde este piatra de hotar cu moșia Radului Vodă². Se apreciază că pe acest perimetru trăia cam 1/7 din populația orașului³. Înspre sud hotarul mergea pe pietrele puse de mănăstirea Radu Vodă, cu greu de identificat, iar la nord se învecina cu moșia Colentina-Fundeni a vel-vornicului Constantin Dudescu.

Ceea ce este important pentru studierea întinderii orașului în partea aceasta o constituie cele câteva biserici, margini de hotar, indicînd mahalalele suficient de populate. Avem deci la mijlocul secolului al XVIII-lea, date prețioase pentru a identifica perimetrul orașului pe malul stîng al

¹ G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, pp. 370—371.

² Al. G. Găllășescu, *Eforia Spitalelor Civile din București*, Buc. 1899, pp. 196—197.

³ I. Bonascu, *Aspecte demografice și sociale din București la 1752*, în *Revista Arhivelor*, an. II, 1959, nr. 2, p. 123.

Dimboviței, în schimb nu cunoaștem întinderea lui pe celălalt mal. În afara colinelor ocupate de mănăstiri ca Radu Vodă și Mihai Vodă, Mitropolia, locurile din valea râului cuprinse de mănăstirea Sf. Ecaterina a lui Pană vistierul, mahalaua Calicilor pînă la dealul Lupeștilor și a lui sf. Elefterie, nu avem alte indicii. Poate întinderea surprinsă de hrisovul din 1752 să nu fi fost caracteristică numai pentru rămășița orașului. La 1754 paharnicul Manolake Lambrino și soția sa Domnița Bălasa au luat din locurile Băii Mitropoliei, din prundișul râului ca să clădească biserică, spital, case. La 21 ianuarie 1759 era amintită lingă podul lui Șerban Vodă o mahala cu numele Slobozia Domnească⁴.

Orașul București era la mijlocul secolului al XVIII-lea destul de mare și atrăgător. Înțelegem aceasta și din recomandările pe care le făcea la 18 august 1759 Kesarie Dapontes în scrisoarea către Constantin Ducescu⁵. O altă apreciere, a unui călător străin⁶, sublinia că Bucureștii era un oraș mare, frumos, foarte populat cu edificii publice importante și mai ales cu hanuri minunate în care se găseau tot felul de mărfuri din toate țările lumii comerciale.

Întinderea teritorială a orașului București a fost înfățișată în lucrări cartografice — după cît se cunoaște pînă astăzi — pentru prima dată la 1770, în două lucrări întocmite de armatele străine care au ocupat țara cu prilejul războiului din 1768—1774. Primele două decenii ale jumătății a doua a secolului al XVIII-lea aduseseră un spor sensibil în suprafața ocupată de oraș precum și în creșterea numărului edificiilor publice și a locuințelor păturii bogate a orașului.

Semnalat pentru prima dată de N. Docan⁷, planul aflat la Viena⁸ are titlul *Plan de la Ville de Bukarest, et de l'affaire arrivée le 24 Jan. 1770 auprès les Monastères de Valarest et Kodretsan entre les Russiennes et un corps de cavalerie Turque*. El este orientat vest-est și are mențiunea sub titlu *Échelle d'une heure de chemin*.

Servind în primul rînd necesităților militare acest plan se ocupă de principalele artere de comunicație ale orașului cu restul țării, Moldova, Transilvania și orașele de peste Dunăre. În dreapta Dimboviței, pornind de la Cotroceni fiind însemnate cu cîte o circumă sunt menționate drumurile spre Transilvania prin Turnu Roșu și spre Craiova. La vest de Cotroceni este indicat încă un drum spre Craiova, iar la sud-vest drumul spre Giurgiu. De la Văcărești este însemnat drumul spre Constan-

⁴ Arh. St. Buc., Mitropolia Țării Românești, Codexa nr. 5.

⁵ *Biserica Ortodoxă Română, 1694—1698*, vol. XVIII, p. 858.

⁶ Este vorba de Charles Peyssonnet (1737—1790), membru corespondent al Academiei franceze de inscripții și litere, consul francez în Crimeea care a trecut prin țara noastră în iarna 1758—1759 și a scris: *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, vol. II, Paris, 1787, pp. 175—178. Cf. și P. I. Cernovodeanu, *Istoria Bucureștilor prin călătoriile străini, București, 1958*, manuscris dactilografiat la Muzeul de istorie a municipiului București, pp. 170—178.

⁷ N. Docan, *Memoriu despre lucrările cartografice prelucrate la războiul din 1767—1774*, extras din *Analele Academiei Române, Seria II Tom XXXIV, Memoriile secțiunii istorice, București, 1912*, p. 71.

⁸ *Kriegs-Archiv*, Wien, H. III, 2563, original, colorat, dimensiuni 0,62 × 0,45 m, scară probabilă 1 : 21.000. Cf. N. Docan, op. cit., O fotocopy la Muzeul de istorie a municipiului București.

tinopol care trece Dunărea pe la Oltenița⁹. Din partea stângă a Dimboviței sînt trasate două drumuri spre Brăila, ultimul se desface la Tîrgul de Afară din drumul care ducea la Iași; un alt drum către Iași trece pe lângă casa Ghica de la Tei. Mai la nord este drumul care duce în Transilvania pe la Bran apoi drumul spre Tîrgoviște avînd fiecare pe stînga cîte o circumă. Dintre edificiile orașului sînt menționate: Curtea domnească, mitropolia, mănăstirile: Radu Vodă, Sfîntul Gheorghe Nou, Colțea, Sărindar și Mihai Vodă, hanul Șerban Vodă, casa banului Dumitrache Ghica, luminăria (locul unde se albește ceșara), apoi Piața de la Sf. Gheorghe Nou și Tîrgul de Afară, ceea ce face ca planul să fie destul de sărac¹⁰.

În timpul războiului orașul București a avut mult de suferit, multe clădiri fiind devastate, distruse, incendiate, mai ales mahalalele: Popești, Colțea, Săpunari, sf. Ecaterina, Olari, Broșteni, Otetari, Stelea, Popa Rusu. Alungarea trupelor turcești și ocuparea orașului de către armata rusă sprijinită de voluntari pămînteni adăugă la distrugerile din toamna anului 1769¹¹.

În primele luni ale anului 1770 ofițerii ruși au realizat un document cartografic despre orașul București a cărui descoperire și interpretare științifică a adus o puternică lumină asupra dezvoltării teritoriale pe care o luase capitala Țării Românești. Din cercetarea lui se ajunge la concluzia „că încă înainte de pacea de la Kueluc-Kainargi (1774) orașul luase o mare extindere, spațiul intravilan atîngînd limitele corespunzătoare principalelor artere de circulație din zilele noastre: șoselele Mihai Bravu, Ștefan cel Mare, Basarab, Plevnei, Elefterie, Cotroceni, Dealul Spirei, Filaret, Dealul Piscului, Dudești”¹².

Planul din 1770 al orașului¹³ are și o copie, aproape identică, cu dimensiunile 75 × 105 cm, făcută de căpitanul din marina rusă Ivan Naghit. El este orientat nord-sud și cuprinde însemnarea în legendă a numeroase edificii publice, moari, casele și terenurile boierilor celor mai de frunte ai orașului. Pe lângă această atît de amplă legendă, pe plan sînt însemnate încă 21 de edificii religioase, Tîrgul Cucului, locul scaunelor de carne, Carvasaraua, podurile Șerban Vodă și Calița, mahalalele Dobroteasa și Broșteni, două fîntîni și riul Colentina. În comparație cu informațiile statistice oferite de generalul-inginer Bawer care semnala existența în București atunci a 28 de mănăstiri, 31 de biserici de piatră și 20 de lemn, în total 79 edificii, planul de la 1770 localizează pe teren: 17 mănăstiri, 42 de biserici și mănăstiri numerotate și 21 fără număr, în total 80 de edificii eclesiastice. Statistica lui Bawer este mai edificatoare în ce privește hanurile și casele boierești.

⁹ Dionisie Fotino scria că: „drumul comun de la București la Oltenița e de douăsprezece ore, iar acelu al curierilor e de trei poște de la București la Tîngan, la Negoiești și la Oltenița”, *Istoria Duciei*, p. VI, epoca IV, p. 168.

¹⁰ I. Ionașcu, *Planul cartografic înedit al orașului București din anul 1770*, în *Studii*, an. XII, 1959, nr. 3, p. 113.

¹¹ *Arch. St. Buc., Mitropolia Țării Românești, CCLVIII/1.*

¹² Descoperirea o datorăm prof. univ. dr. doc. I. Ionașcu, op. cit., p. 113—132.

¹³ Arhiva Centrală de Stat militaro-istorică din Moscova, fond. 438, nr. 438, dimensiune 76 × 112 cm, scara 1:14.288. O fotocopie am primit prin grija Inei Anopenko căreia îi transmît mulțumiri.

Operațiunile militare au prilejuit întocmirea unui plan care, indicând pozițiile trupelor rusești și turcești între București și Dunăre în octombrie 1771, înfățișa sumar și aspectul cartografic al Capitalei. Originalul se află la British Museum iar o copie alb-negru în mărime asemănătoare cu originalul (15 × 27,5 cm) a fost primită de la Muzeul Național de istorie din Moscova¹⁴.

La 28 martie 1778 Alexandru Ipsilanti a numit o comisie formată din 6 boieri¹⁵ care a stabilit perimetrul orașului. O sumară descriere a orașului, la 28 iulie 1778, datorăm cărturarului napolitan Leonardo Panzini (1739—1807), chemat de Alexandru Ipsilanti ca profesor de limba italiană pentru fiii săi¹⁶. Un an mai târziu a apărut la Paris *Histoire de la Moldavie et de la Valachie* a francezului Jean Louis Carra (1745—1793) secretarul pentru corespondența franceză al lui Grigore II Alexandru Ghica, domnul Moldovei, care a călătorit și prin București. Interesat în a cunoaște vechimea orașului, el regreta că nu a găsit nici un monument care să ateste vechimea și nici numele întemeietorului. La 1778 Friedrich Wilhelm Bawer (1731—1783) publică în memoriile sale¹⁷ coordonatele geografice ale orașului București (44°25'45" latitudine nordică și 43°48' longitudine) prezentind câteva date statistice interesante pentru întinderea și mărimea orașului.

Socotit, până în 1957, ca cel dintâi document cartografic al orașului, planul întocmit prin anul 1780¹⁸ de Franz Joseph Sulzer¹⁹, analizat sau amintit de mulți autori, redă în linii generale întinderea orașului menționând cele mai importante clădiri precum și străzile podite. Domnitorul Mihail Sutu (1783—1786) a reinnoit, datorită creșterii nelincetate a suprafeței orașului, hotărârea lui Alexandru Ipsilanti prin care se delimita perimetrul acestuia prin cruci, peste care nu avea voie nimeni să-și construiască locuințe²⁰. Dar o mutare a crucilor era amintită încă din 1784²¹.

O descriere a orașului datorăm preotului armean Hugas Ingingian (1758—1843)²². Călătorea engleză Lady Elisabeth Craven trecind în vara anului 1786 prin București scria: „Acest oraș este destul de mare, așezarea lui este foarte frumoasă și pentru a spune adevărul, ar fi greu ca în această țară să găsești o singură localitate care să nu fie fru-

¹⁴ Titlul planului primit de la Moscova este: „Plan (der Situation) längst des Donau (Flusses, nebst der) von denden Kayserl (Russischen Corps, in Monats) October A. 1771, auf die (verschiedene Türkische) postirte Laeger, geschehene Attaque und gänzlichel Delogirungderselben“. Planul pe care l-am văzut în noiembrie 1965 la British Museum este datat „1772 (Vienna)“ la sfârșitul titlului în timp ce planul de la Moscova mai are după cuvîntul „Laeger“ în paranteză textul („bey B“). În noiembrie 1966 am văzut la Muzeul de istorie din Moscova în sala nr. 25 într-o vitrină acest plan în cadrul temei care ilustrează aspecte ale războaielor din a doua jumătate a sec. XVIII.

¹⁵ V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. II, București, 1932, p. 202.

¹⁶ P. I. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 253.

¹⁷ *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Frankfurt/Leipzig, 1778, cf. P. I. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 259.

¹⁸ I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 113.

¹⁹ *Geschichte des transalpinischen Deciens*, Wien, 1782, vol. I, anexa 1.

²⁰ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 493—496.

²¹ N. Iarga, *Istoria Bucureștilor*, 1933, p. 153.

²² P. I. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 274—275.

moasă”²³. În toamna aceluiași an medicul italian Lazzaro Spallanzani aprecia că perimetrul orașului poate fi parcurs în trei ore²⁴.

Ocupația străină a determinat în 1790—1791 alcătuirea, pentru nevoi militare, a două planuri cartografice ale orașului București de către ofițerii în armata austriacă Ferdinand Ernst și Franz Purcell, analizate încă din 1935 de G. D. Florescu²⁵. Orașul se dezvoltă continuu și mai ales pe malul stîng al Dimboviței. Nu este vorba numai de o întindere a suprafeței cît mai ales de o sporire a construcțiilor în spațiul intravilan. El are importante artere de comunicație cu provincia semnalate de autorii celor două planuri²⁶. Pentru aceleași scopuri militare statul major austriac a întocmit și alte trei hărți în această perioadă în care apar marginii ale orașului²⁷.

La 5 septembrie 1793, domnul Alexandru Moruzi, ca și înalțași săi Alexandru Ipsilanti și Mihai Suțu, a încercat să stăvilească din nou întinderea teritoriului orașului, statornicindu-i perimetrul prin însemnarea cu cruci de piatră peste care nu mai era permisă construirea caselor. O relatare interesantă avem de la un membru al ambasadei ruse în trecere prin oraș în vara anului 1793 Johann Christian Struve.

În domnia lui Constantin Hangerli (1797—1799) se mai încearcă hotărnicirea orașului București pentru a se împiedica întinderea sa teritorială. Din catagrafia alcătuită la 1798 aflăm că orașul era împărțit în cinci plăși: 1. — plasa Tîrgului cu 16 mahalale și 10 hanuri; 2. — plasa Gorganului cu 12 mahalale; 3. — plasa Broștenilor cu 18 mahalale; 4. — plasa Tîrgului de Afară cu 18 mahalale; 5. — plasa Podului Mogoșoaii cu 16 mahalale. În total 80 de mahalale și 10 hanuri. După 1774, cînd generalul-inginer rus Bawer găsea 67 mahalale, orașul și-a adăugat pînă la 1798 încă 13 mahalale²⁸ confirmînd datele cartografice ale planurilor din 1790—1791 care arătau atît o extindere teritorială cît și o creștere a numărului construcțiilor în spațiul intravilan. În timpul domniei lui C. Hangerli a început edificarea Curții Noi din Dealul Spirei prilejuind parcelarea terenului de la Curtea Veche. Un plan al acesteia din 1799 arăta cum pe terenul de 25.200 mp al acesteia s-au făcut 50 de parcele cumpărate de „...doi boieri de rangul întii, o mănăstire, doi staroști de neguțători, un grămătic, un vîtaf de pușcărie, cîțiva negustori și bănceri mari, starosteii breslei argintarilor, mai mulți negustori mărunți și cîțiva meseriași”²⁹.

²³ *Ibidem*, p. 206.

²⁴ *Ibidem*, p. 208.

²⁵ G. D. Florescu, *Din vechiul București*, București, 1935.

²⁶ Planul Ferdinand Ernst la Muzeul de istorie a municipiului București, nr. inv. 11.121, scara 1:1.500 pași, Planul Franz Ernst nr. inv. 11.122, scara 1:1.400 pași.

²⁷ La muzeul de istorie a Municipiului București, fotocopii nr. inv. : 11.123 Orașul București și împrejurimile la 1790, inv. 11.125 planul lagărului austriac de la Vîcărești la 7 august 1790, inv. 11.127 pozițiile austriece în august 1790 la Vîcărești și în 1791 la București.

²⁸ I. Ionăscu, *Date statistice noi despre București în anii 1810—1811 culese din arhivele Moscovei*, în *Revista Arhivelor*, an. II, nr. 1, București, 1928, p. 178.

²⁹ I. Ionăscu, *Un plan înedit al Curții Vechi din 1799*, extras, *Revista Istorică Română*, vol. XIII, București, 1943, p. 68. La nota 2 din pagina 58 se amintește: „un prețios plan topografic înfățișînd cursul Dimboviței de la podul Mihai Vodă la actuala stradă Bazaca...”.

La începutul secolului al XIX-lea au avut loc câteva evenimente care au stăruit mult timp în memoria locuitorilor orașului, au influențat dezvoltarea lui fiind consemnate și de Dionisie Fotino: refugiarea în masă din primăvara anului 1802 de groaza cîrjalilor, puternicul cutremur din toamna aceleiași an²⁰, marele incendiu din vara anului 1804²¹. De fiecare dată orașul se reconstruia și prinzind forțe noi atingea ușor dezvoltarea anterioară depășind apoi vechile limite.

Un document cartografic din 1803—1805 aduce informații asupra unei bune porțiuni a vechiului centru al orașului, de o parte și de alta a Dimboviței de la podul Mihai Vodă la Piața Unirii²² precizînd încă o dată valoarea pe care o aveau terenurile din moment ce timp de câteva decenii se duc dispute întinse pentru acestea.

Ocupația rusească a prilejuit realizarea unor noi documente cartografice deosebit de importante pentru istoria orașului. Generalul rus Jan Festus Hartingh (1756—1830) comandantul trupelor de geniu al armatei operative ruse, a prelucrat o schiță anterioară alcătuită de fostul cancelar al agenției consulare austriece din București între 1793—1797 Andreas Gaudi²³. Planul, cu legenda în limba franceză aduce elemente noi și denumiri corecte față de realizarea lui Gaudi, indică locul a 24 mănăstiri, a 75 de biserici, hanuri, cișmele, chișoșuri, mori²⁴. Înfațișarea orașului a continuat să se transforme și dezvoltarea lui a impresionat călătorii în mod diferit: căpitanul francez Aubert îl considera întins și destul de bine clădit, spaniolul Domingo Badia y Leblich din Castillo (Ali bey el Abbassi) scria că este un oraș de seamă, cu un aspect cîmpenesc foarte plăcut, cu străzi drepte destul de largi și podite; călătorul rus Dimitri Bantiș-Kamenski credea că este puțin mai mic decît Moscova ca întindere dacă se socoteau toate grădinile numărate din oraș și împrejurimi; mechtaristul armean Minas Bajsiant în descrierea sa vorba despre București ca despre vestita capitală a Valahiei, renumit loc de neguțătorie²⁵.

Tot armatei ruse de ocupație datorăm încă un plan cartografic al orașului București care aduce informații mai precise în ceea ce privește

²⁰ Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Mantenești și a Moldovei de...*, traducere de George Sion, București, 1939, p. 312.

²¹ „...locul Ingrazilor care a prefăcut în cenuse două treimi din orașul București...”, Harmuzaki, *Documente prițicioare la istoria românilor*, București, vol. XVI, pp. 668—669, doc. nr. MDLXIV, din 22 fructidor, anul XII (31 aug./12 sept. 1804).

²² Aurelian Sacerdoteanu, *Un document cartografic bucureștean din 1803—1805, în Materiale de istorie și muzeografie*, IV, București, 1968, p. 245—255.

²³ Dem. Dămăncescu, *Monumenta cartographica Moldaviae, Valachiae et Transilvaniae*, San Francisco, 1915. Biblioteca Academiei București, p. 175 tabela 161 a—b. Vezi interpretarea științifică la I. Ionașcu, *Planul cartografic înscris al orașului București din anul 1778, în Studii*, an. XII, 1959, nr. 3, p. 115—116.

²⁴ Arhiva centrală de stat militară-istorică din Moscova fond VUA, nr. 5022. O fotocopie am primit prin grija Inei Anosenko. Planul a fost descoperit de prof. univ. dr. doc. I. Ionașcu cărui îi datorăm și prezentarea pe larg a acestuia. Vezi I. Ionașcu, op. cit., pp. 117—119. Traducerea din rusește a titlului: „Planul orașului București cu nrătarea situației campamentului, făcut în anul 1807 de funcționarii secției de geniu de pe lângă armata de sub comanda generalului de cavalerie Michelson”. Planul are scară 1 : 18.000.

²⁵ P. I. Cernovodeanu, op. cit., pp. 363—369.

identificarea clădirilor și așezărilor de la marginea orașului³⁶. O comparație a aspectului Bucureștilor arătată de aceste două planuri de la începutul secolului al XIX-lea cu înfățișarea pe care ne-o dă planul rusesc din 1770 arată că noi clădiri au apărut în mahalalele: Cărămidarii de jos, Tabaci, Dobroteasa, Tîrgului. Orașul s-a întins și pe terasa din dreapta Dîmboviței, s-a lungit pe Podul Mogoșoaiei spre cîșmeasa lui Mavrogheni, pe Podul de Pămînt, înspre Băneasa și Herăstrău, spre Drumul sării, spre Pantelimon și Văcărești. Dr. C. Caracșocotea — la începutul secolului al XIX-lea — că orașul avea o întindere de 6000 stînjeni de la nord la sud și 4000 stînjeni de la est la vest, iar perimetrul său putea fi parcurs în patru ore. Ion Ghica aprecia că orașul avea în acea vreme o suprafață de 1250 ha³⁷. La 10 aprilie 1810 generalul Kutuzov scria că Bucureștii arată ca: „...un oraș atît de mare, încît întrece toate orașele rusești, afară de capitală. Peste tot mulțimi pline de viață...”³⁸.

La 25 decembrie 1819 domnul Alexandru Suțu poruncește lui Nicolae Goleșcu și paharnicului Hafta ca împreună cu inginerul Freiwald: „...preumblînd Politia și pe dinăuntru și pe dinafară, să i se ridice mai întîi planul în hartă mare...”³⁹. Nu se cunosc informații care să ateste dacă acest plan a fost alcătuit sau nu. Detaliile care însoțesc rapoartele din 24 noiembrie 1822 ale consulului prusian la București, Kreuchely-Schwedberg, referitoare la serbarea sf. Dumitru și incendiul caselor cămărașului Filip Leș, precum și o schiță de plan, sînt indicii că acesta a avut la dispoziție o lucrare cartografică recentă⁴⁰. Un alt plan al orașului despre care nu știm unde se găsește este cel realizat la 22 ianuarie 1823 de arhitectul Moritz von Ott⁴¹.

O prezentare amplă a orașului București avem de la Ignatie Iakovenco⁴², funcționar la consulatul rus, sosit la 4 mai 1820. Elvețianul François Recordon aprecia că perimetrul orașului avea mai multe leghe⁴³. Era epoca în care dezvoltarea Bucureștilor, date fiind condițiile economice esențiale, începea să ia aspectul complex al transformării într-un oraș cu din ce în ce mai puține rămășițe feudale și cu din ce în ce mai multe semne ale noii economii capitaliste. Este ceea ce călătorul francez Auguste Lagarde spunea: „Acest amestec de european și asiatic îi dă un caracter specific și se observă chiar cîteva monumente frumoase printre bisericile și mănăstirile sale”⁴⁴.

³⁶ I. Ionășcu, op. cit., p. 117. Planul se află în aceeași arhivă la fond 436 nr. 430 ca și planul din 1807 care scara 1 : 14.000 și este intitulat: „Planul orașului București și al împrejurimilor ridicat de către funcționarii militari din secția de instrumente ingineriești și de încadrare, în timpul campaniei din anii 1807 și 1812”.

³⁷ Istoria orașului București, ed. Muzeul de istorie a municipiului București, București, 1963, p. 159.

³⁸ P. I. Cernovodanu, op. cit., p. 373.

³⁹ V. A. Urechia, op. cit., vol. III, București, 1898, pp. 236—267.

⁴⁰ Hurmuzaki, op. cit., vol. X, 1897, București, pp. 191—192, nr. CCLX și CCLXI.

⁴¹ Dan Berindei, Cu privire la biografia inginerului și „arhitectonului” Moritz von Ott, în Monumente și muzee. Buletinul Comisiei științifice a muzeelor și monastierilor istorice și artistice, vol. I. (1898), p. 269.

⁴² P. I. Cernovodanu, op. cit., p. 400.

⁴³ Ibidem, p. 400.

⁴⁴ Ibidem, p. 383.

Un interes deosebit pentru cunoașterea topografică a orașului îl are lucrarea ridicată la 1828 de autoritățile militare ruse⁶⁵. Tradus în limba română titlul său este : „Planul orașului București și al împrejurimilor acestuia, ridicat de către sublocotenentul de la marele stat major Serskanț și de topograful cl. I. Kuzmin, în anul 1828 de la 28 august până la 1 noiembrie”. Este cel dintâi plan care arată diviziunea administrativă a orașului în cinci plăși : 1. — Plasa Tîrgului sau culoarea de roșu, 2. — Plasa Mogoșoaiei sau culoarea de galben, 3. — Plasa Tîrgului de Afară sau culoarea de negru, 4. — Plasa Broșteni sau culoarea de albastru, 5. — Plasa Gorgani sau culoarea de verde. Din plan, care înseamnă clădirile și edificiile religioase, reiese că la 1828 erau în București 11.584 clădiri din care 118 religioase, cu 1481 mai multe decît în 1810, orașul crescuse cu cca. 13%⁶⁶.

La 15 ianuarie 1831 se hotărîa delimitarea perimetrului orașului București, care măsura aproape 9800 stinjeni și se fixau 13 bariere de intrare : Mogoșoaia, Ulița Tîrgoviștei, Podul de Pămînt, Spirea, Podul Calicilor, Podul Beilicului, Dobroteasa, Dudești, Pantelimon, Delea Veche, Tîrgul de Afară, Arhimandritului, Herăstrău. Cu un an înainte inginerul Moritz von Ott făcuse o măsurătoare a orașului punîndu-se și pietre de hotar⁶⁷. Chimistul francez Pierre Jacques Antoine Béchamp, care a locuit aproape zece ani în București (1835—1834) a descris orașul astfel : „Mult înainte de războiul din Balcani (1828) Bucureștii erau transformați, splendid iluminați, străzile împodobite cu pînze pe care erau pictate marile bătălii. Bucureștii întregi erau afară, sufletul României era întreg acolo și aplaudam victoriile ce înălțau barbaria. Progrese mari, materiale și morale, fuseseră îndeplinite încă înainte de sosirea rușilor”⁶⁸.

Printre alte dispoziții referitoare la orașul București, Regulamentul Organic conținea și una referitoare la delimitarea întinderii orașului. În 1835 s-a constituit o comisie însărcinată cu întocmirea hărții acestuia. Interesanta lucrare cartografică nu ni s-a păstrat. Știm numai că avea 12 planșe și că la 17 octombrie 1834 a fost înmînată arhitectului Michel Sanjouand. Acesta, arhitect al orașului a înaintat-o la 10/22 inuarie 1835 domnitorului Alexandru Ghica împreună cu un proiect de sistematizare și modernizare a orașului⁶⁹.

În Anuarul Principatului Țării Românești a fost publicat planul orașului întocmit la 1842 de polcovnicul Vladimir de Blaremburg. Legenda planului cuprinde : 27 biserici, 3 piețe, 17 clădiri publice, 7 consulatate ale țărilor străine, 3 localuri de poștă (românească, austriacă, rusească), 4

⁶⁵ Arhiva centrală de stat militară-istorică din Moscova, cota fond 438, scara 1 : 16.000. O fotocopie am primit prin grija unei Anosenko. Planul a fost descoperit în 1937 de prof. univ. dr. doc. I. Ionașcu cărui îi datorăm și prezentarea lui. Vezi I. Ionașcu, op. cit., p. 118.

⁶⁶ I. Ionașcu, op. cit., p. 118.

⁶⁷ I. C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834*, p. 123.

⁶⁸ A. D. Béchamp, *Memoria dintră 1825—1834. Săuștiri personale*, în *Revista nouă*, VII (1894), nr. 3 (decembrie), pp. 91—97 cf. și P. I. Carnovodeanu, op. cit., p. 448.

⁶⁹ Arh. St. Buc., Municipiul București, dos. 245/1834 fo. 3 și Vasile Panopol, *Cercetări de arhivă asupra activității arhitecților și asupra arhitecturii din Moldova și Muntenia între anii 1840—1860*, București, 1954 (rotaprint CSCAS-DMD) cf. și Florian Georgescu, *Marele plan al orașului București ridicat de maiorul Borroczyh între 1844—1846*, în *Materiale de istorie și muzeografie*, București, 1964, vol. I, p. 42.

birturi. În plan sînt însemnate barierele, străzile principale, mănăstirile, grădinile Bellu, Scufa și Belvedere, Zăbhanaua Hagi Moscu. Același plan, la scara 1 : 2000 stînjeni a fost editat și în „Annuaire de la Principauté de la Valachie”, dar necolorat și pentru folosul mai de grabă al orientării străzilor⁵⁰.

O lucrare cartografică temeinică, realizată de inginerii și tehnicienii bucureșteni, prezintă orașul cu înfățișarea lui exactă pe care a avut-o în 1844—1846. La 19 august 1843 s-a emis ordinul de ridicare a planului regulat al Capitalei și nivelarea străzilor⁵¹. Conducerea lucrării a fost încredințată baronului Rudolf von Borroczyrn din secția inginerescă a Departamentului Treburilor din Lăuntru al Țării Românești. Cu ajutorul a opt ingineri topografi planul în o sută de planșe de 76 × 61 cm la scara 1 : 1000 stînjeni a fost gata la 18 aprilie 1846. Orașul București începea să capete, ca întindere, înfățișarea aproape a unui cerc cu un diametru de peste 2400 picioare⁵² (aproape 7,3 km) și cu o suprafață de 16 milioane stînjeni (59,6 km²)⁵³. Pe plan sînt redată cu multă precizie toate monumentele istorice, clădirile instituțiilor și cele religioase, toate locuințele orașului, obiectivele economice, străzile, curbele de nivel, dînd posibilitatea unei multiple analize. Pe una din planșe care redă sumar planul general se pot vedea cele 13 bariere ale orașului la mijlocul secolului trecut : Beilicului, Caliții, Dealul Spirii, Podul de pămînt, Tirgoviștii, Mogoșoaia, Herăstrău, Bariera Nouă, Tirgu-de-Afară, Iancului, Vergu, Dudești și Cărămidari. Cu modificările survenite între timp, mai ales în sectoarele centrale ale orașului, planul a fost litografiat în 1852 avînd legenda și explicațiile scrise cu caractere latine, la scara de 1 : 10000.

Dezvoltarea teritorială a orașului București și pe malul drept al Dimboviței, așa cum reiese din documentele cartografice realizate de Borroczyrn a impresionat și călătorii străini. Johann Ferdinand Neigebauer constata în 1843—1844 că „...orașul este împărțit în două părți aproape egale de riul Dimbovița”⁵⁴, iar Ernst Anton Quitzmann, în aceeași vreme scria „Orașul are o suprafață tot așa de mare ca și aceea a Vienei imperiale”⁵⁵.

Puternicul incendiu din 23 martie 1847 a prilejuit mari distrageri în cartierele centrale ale orașului. S-au luat apoi măsuri de refacere și sistematizare. O porțiune a orașului a fost obiectul unei lucrări alcătuite de Ing. Pleșolanu și Apostol Dumitrescu⁵⁶. Un plan al orașului București a fost alcătuit în acel an (1847) de Gh. Ghika⁵⁷.

Pentru a avea un element de comparație al dezvoltării orașului București în această perioadă atît pentru posibilitatea calculării densității populației cît și a identificării topografice am realizat operațiunea de cartografiere la aceeași scară a trei planuri : cele din 1770, 1852, (nr. inv. 41538) și

⁵⁰ Florian Georgescu, op. cit., p. 43.

⁵¹ Arh. St. Buc., Ministerul Lucrărilor Publice, dos. 52/1844 fo. 1—1 V.

⁵² Florian Georgescu, op. cit., p. 63.

⁵³ Raportul corect între un cerc cu Ø 7,3 km și suprafața sa dădea cea. 42 km².

⁵⁴ P. I. Crenovodanu, op. cit., p. 322.

⁵⁵ Ibidem, p. 325.

⁵⁶ Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, XXX (1937), pp. 179—184. L. Moga, Un plan inedit de la 1847 al unui sector din orașul București.

⁵⁷ Florian Georgescu, op. cit., p. 45. Microfilm la DCS nr. inv. MFI 122.

din 1964, toate aflate la Muzeul de istorie a municipiului București. Cu acest prilej s-a putut constata că planul din 1770 este neprecis fiind o lucrare cu caracter informativ, conținând deformări mari, foarte diferite, lucru care reiese din marea diferență a scârilor metrice obținute pe diferite direcții și porțiuni⁵⁸. Din totalitatea măsurătorilor efectuate s-a calculat o scară metrică de 1 : 7684 și admitând o toleranță de +0,0336 s-a admis scara de 1 : 8000. Pe lângă această puternică neuniformitate a scării, planul prezintă în mod schematic și eronat poziția individuală sau orientarea unor detalii de planimetrie (riul Dimbovița, Podul Mogoșoaiei, Tg. Moșilor etc.).

Planul orașului din 1852 este un document mai precis și complet întocmit în urma unei ridicări exacte avînd o scară metrică uniformă pe toată suprafața sa de 1 : 10000. Coroborîndu-l cu planul din 1770⁵⁹ rezultă că detaliile de planimetrie au fost clar și expresiv reprezentate prin aplicarea unor semne convenționale bine caracterizate. Precizia de întocmire și reprezentare a fost asigurată și prin aceea că în vederea acestui scop s-au executat și determinări astronomice. Planul din 1964 al orașului București este cel mai modern și actual document cartografic cu caracter informativ⁶⁰. Din măsurătorile și calculele efectuate s-a obținut o scară metrică medie de 1 : 17.946 căreia i s-a aplicat o toleranță de +0,00054 ajungîndu-se la 1 : 18000, aceasta fiind mărirea-etalon a celor trei planuri anexate⁶¹.

⁵⁸ De exemplu : între biserica Mitropoliei și biserica sf. Sava planul are scara 1 : 8686 ; între biserica Mitropoliei și biserica sf. Dumitru are scara 1 : 9079 ; între biserica Mitropoliei și biserica Radu Vodă are 1 : 8954 ; între biserica Bradu și biserica Radu Vodă are 1 : 8529 ; între biserica Oțetari și biserica Radu Vodă are 1 : 7443 ; între spitalul Colțea și biserica Radu Vodă are 1 : 6753 ; între mănăstirea Cotroceni și biserica Radu Vodă are 1 : 9000 ; între biserica Văcărești și biserica Radu Vodă are 1 : 9098 ; între biserica Văcărești și biserica sf. Sava are 1 : 8732 ; între Văcărești și Cotroceni are 1 : 8681 ; între biserica Mihai Vodă și Oțetari are 1 : 8068.

⁵⁹ Pentru control s-au efectuat aceleași măsurători ca și pentru planul din 1770.

⁶⁰ Precizia acestui plan a fost corectată prin măsurători multiple din care cele mai caracteristice sînt : între Arcul de triumf și podul de peste lacul Herăstrău 1 : 18035 ; între Arcul de triumf și Monumentul eroului sovietic 1 : 17639 ; între Arcul de triumf și Universitate 1 : 17837 ; între intersecția Șchitu Măgureanu — Bd. Gheorghe Gheorghiu-Dej și intersecția Mihai Bravu — Bd. Muncii scara este 1 : 18125.

⁶¹ După ce s-a determinat scara la care să fie cartografiate cele trei planuri astfel încît prin suprapunerea lor să reiasă clar dezvoltarea orașului la cele trei momente istorice s-a ținut seama, pentru obținerea unui format potrivit cu performanțele tehnice ale mașinilor actuale de imprimat, De aceea s-a impus scara de 1 : 18000 adică scara planului ediție 1964 admitîndu-se la această scară celelalte două planuri folosindu-se metoda reducerii prin fotografiere astfel : a) planul din 1770 a fost redus cu coeficientul 2,25 astfel ca cele două marcaje efectuate pe laturile de nord și est să ajungă la dimensiunea de 200 mm, b) planul din 1852 a fost redus cu coeficientul 1,8 astfel încît dimensiunile cadrului exterior al laturii de est să ajungă de la valoarea inițială de 729 mm la valoarea de 405 mm. Executarea corectă a acestei reduceri a fost asigurată prin realizarea unui paralelism perfect al planurilor originale cu cele ale copiilor obținute. În a doua fază s-a stabilit modalitatea eliminării eroilor conținute și determinate prin măsurători la planurile din 1770 și 1964 în scopul asigurării unei suprapuneri perfecte ale detaliilor ce urmau cartografiate. Pentru aceasta s-a luat ca bază planul de la 1852 fiind cel mai exact și cu o scară uniformă și precisă. Pornind de la acesta ca bază s-a executat pentru celelalte două planuri un asamblaj pe material plastic transparent și nedeformabil (astralon). Pe acest asamblaj în

Din aceste cartograme se poate observa întinderea teritorială a orașului în secolul de care se ocupă articolul de față⁶². Bucureștii aveau la 1770 o suprafață aproximativă de 7,35 km² (nu prea mult diferită de cea de la mijlocul secolului al XVIII-lea) iar la 1846 o suprafață de cca. 22,9 km² ceea ce înseamnă că a crescut de aproape trei ori. Raportind la creșterea numerică a populației⁶³ rezultă că densitatea orașului București în perioada precapitalistă a înregistrat o creștere de la 4.353 locuitori la 5.327 locuitori pe km². De asemenea avem acum posibilitatea de a identifica teritoriul de astăzi al orașului, străzile și cartierele sale.

Le territoire de Bucarest durant la période précapitaliste

RÉSUMÉ

Durant la période de transition du féodalisme au capitalisme, la ville de Bucarest a enregistré un fort développement territorial et démographique — conséquences directes de la nouvelle économie capitaliste.

Les voyageurs, venus de l'étranger, en témoignent, admirent la beauté de la ville, leurs descriptions complètent le tableau du processus ascendant du développement territorial de la ville.

Les documents cartographiques indiquent aussi cette continuelle ascension territoriale. Les plus anciens plans de la ville datent depuis 1770. Utilisant les documents d'archives, les plans cartographiques ainsi que les relations des voyageurs étrangers concernant Bucarest, l'auteur peut faire un rapport complet sur le développement territorial et la densité de la population de Bucarest, pendant la période précapitaliste.

Pour démontrer de manière concrète ce processus, il a effectué des travaux de cartographie à la même échelle 1 : 18000 de trois plans de la ville : celui de 1770, celui de 1832 et celui de 1964. De cette manière on peut établir plus facilement la surface et le périmètre, le calcul de la densité de la population ainsi que l'intensification des différents secteurs de la ville. Le plan de 1770 de la ville de Bucarest réalisé par les spécialistes russe a un prononcé caractère informatif. Conçu à une échelle inégale il a aussi de nombreuses erreurs d'identification topographique.

L'auteur constate que la surface territoriale a jusque triplé (durant la période précapitaliste) concomitant à un développement de la densité de la population, indiquent une hausse du processus démographique.

L'emplacement du centre historique de la ville de Bucarest est mis en valeur et plus facilement déterminé comme endroit, grâce aux travaux de cartographie réalisés à la même échelle, par l'auteur de ce rapport.

baza unui număr cât mai mare de detalii punctiforme (biserică, mănăstiri, intersecții de străzi principale) comune pe toate cele trei planuri s-a executat un montaj special cu ajutorul căruia s-au eliminat deformările planurilor din 1770 și 1964. În a treia fază, după executarea acestor montaje prin care s-a asigurat o precizie și scară uniforme s-a trecut la cartografierea celor trei planuri asigurându-se în felul acesta suprapunerile lor exactă. Cartografierea s-a executat respectându-se cu strictețe caracteristicile fiecăruia dintre cele trei planuri pentru a nu altera cu nimic caracterul lor istoric.

⁶² Pentru mijlocul secolului al XVIII-lea din cartograma cu scara 1 : 18000 a planului de la 1770 se apreciază suprafața orașului București egală cu a unui cerc cu raza 1,556 km ; iar pentru mijlocul secolului al XIX-lea din cartograma cu scara 1 : 18000 a planului de la 1832 se apreciază suprafața Bucureștilor egală cu aceea a unui cerc cu raza de 2,7 km.

⁶³ Livia Ștefănescu, Dezvoltarea demografică a orașului București în perioada precapitalistă, Apulum, 1971, VIII, p. 229—234.